

Knapp Éva

A történeti könyvállományok bővülési lehetősége – ismeretlen nyomtatványok azonosítása 1800 előttről

A történelmi korszakokon átívelő könyvtárosi igyekezet egyik alapvető célkitűzése a dokumentumok autopszián alapuló, lehetőség szerinti minél teljesebb számba vétele. A retrospektív nemzeti bibliográfiából hiányzó 1800 előtti, úgynevezett régi magyarországi nyomtatványok számbavétele folyamatosnak tekinthető. Az újabb nyomtatványok feltárását elsősorban az elmúlt években egyre gyarapodó számú, szisztematikus irodalom-, könyv- és könyvtártörténeti alapkutatások eredményezték, eredményezik. Ezt a ma már tekintélyes számú regisztrálatlan nyomtatványt sem Szabó Károly és munkájának közvetlen folytatói, sem Petrik Géza, sem az ő nyomtatvány-feldolgozó számbavételüket szervezett keretekben folytató nemzeti könyvtári munkacsoportok korábban nem ismerték, konkrét meglétükre nem következtettek, és azt nem feltételezték.

Borsa Gedeon becslése a nemzeti nyomtatvány-kincs bővülésének távlatairól az újabban feltárt dokumentumok tükrében minden tekintetben helytállónak bizonyul, a korábban ismeretlen XVII–XVIII. századi nyomtatványok száma évről-évre gyarapszik.¹ E kiadványok legfontosabb őrzőhelyei – a nyilvános könyvtárak mellett – a nyilvános levéltárak.² Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni a releváns nem nyilvános gyűjteményeket sem, mindenképp a magyarországi, illetve a magyar és magyar vonatkozású dokumentumokat őrző magángyűjteményeket.

Az utóbbi tényre irányította figyelmemet – többek között – két körülmény a budapesti Egyetemi Könyvtárban fellelhető, Pázmány Péter egykori pozsonyi magán könyvtárából származó kötetek feltárása során. Egyik az a végkövetkeztetés, hogy – a könyvek szétszóródása miatt – szinte bárhonnán számíthatunk e különösen becses könyvtárból származó újabb kötetek további felbukkanására. Másrészt szinte kalandosnak mondható keresés végén sikerült „újra” fellelni egy magyarországi magángyűjteményben a pozsonyi Pázmány magánkönyvtárból származó, 1987-ben regisztrált kötetet.³ Az utóbbi kötet (Abraham Bzovius, *Concionum dominicalium totius anni tom I–II*, Coloniae Agrippinae, A. Boetzerus, 1612) az időközben felszámolt nagybörzsönyi plébánia

1 Vö. például, BORSA Gedeon, *Magyarországi nyomdászattörténet XV–XVII. század* = Régi könyvek és kéziratok, szerk. PINTÉR Márta, Budapest, 1974, 85–96; új kiadása például, *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1996, 20–27.

2 A legutóbb megjelent ilyen tartalmú dolgozat: KÁDÁR Zsófia, *Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez*, Magyar Könyvszemle 129 (2013) 372–380.

3 LÁSZLÓ Mihály, *Pázmány Péter könyvtárának két kötete*, Magyar Könyvszemle 1987, 221.

könyvtárból a váci Egyházmegyei Gyűjtemény „érintésével”,⁴ több, általam ismeretlen magánkézen „megfordulva” került mai őrzési helyére.⁵ E kötet szisztematikus keresése során megnyílt előttem több féltve őrzött magángyűjtemény is és áttekinthettem néhány, a tudományos kutatás számára ma még „anonim” magánkönyvtár anyagát – azt az ígéretet téve, hogy amely dokumentumokra felfigyeltem, azokat publikálhatom, de az őrzőhely és a tulajdonos megnevezése nélkül. Így lettem figyelmes több regisztrálatlan régi magyarországi nyomtatványra, melyek közül bemutatásra kiválasztottam a három következő nagyszombati nyomtatványt.⁶

I. Egy XVII. századi nagyszombati nyomtatvány „emlékezete” (1661)

Memoriale Pro Sancta Conversatione Jesu, Mariae, et Joseph a címe annak az egyleveles, recto és verso oldalán egyaránt nyomdadíszek és egy-egy írásjel (!; ?) felhasználásával bekeretezett, körülvágott imalapnak, mely egy, a XVII. században közkedvelt katolikus áhitati gyakorlatot örökít meg. A Szentcsalád (Jézus Krisztus, Szűz Mária és Szent József) tagjaival folytatott „szent társalgás”-ra (sancta conversatio) emlékeztető irat (memoriale) rectóján egy, a leírás szerint sokak által végzett imádkozási formula és annak gyakorlati „hasznossága” olvasható. (1. kép) A versóra egy imádság (oratio) szövegét nyomtatták, melynek elmondása egyrészt elősegíti a korábban leírt áhitatgyakorlat Istentől való elfogadását, másrészt a megholtak lelkének purgatóriumból való gyors kiszabadulását. Végül – valószínűleg az áhitat közkedveltségének és elterjedtségének tanúsítására – feltüntették nem csupán a konkrét kiadás, hanem a szöveg-együttes korábbi kiadásainak megjelenési adatait is „Impressum” megjelöléssel. Eszerint ezt a bécsi 1679-ben megjelent nyomtatványt korábban Nagyszombatban (1661), Bécsben (1643) és első ízben 1638-ban Itáliában négy különböző városban (Nápoly, Catania, Messina és Palermo) jelentették meg. (2. kép)

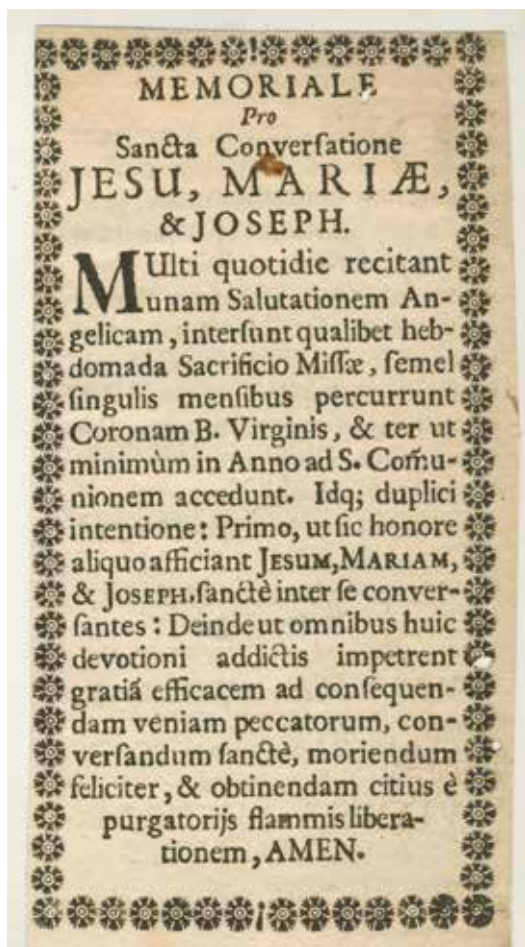
Ez az impresszum-együttes egy ma még példányból nem ismert nagyszombati nyomtatvány emlékét őrzi, melynek ott a helye a *Régi Magyarországi Nyomtatványok*

4 A kötet több oldaláról sikertelenül próbálták meg eltávolítani a jól olvasható köriratú gyűjteményi pecsétet.

5 KNAPP Éva, *Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban* = Pázmány nyomában, tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére, Vác, Mondat Kft., 2013, 283–303, itt: 285.

6 A nyomtatványok nem találhatók meg ZELLIGER Alajos *Pantheon Tyrnaviense* (Tyrnaviae, 1931) című kiadványát ismételten megjelentető, azt a magyar és a szlovák nemzeti bibliográfia újabb tételeivel és válogatott adalékaival bővítő, az alapvető könyvészeti jobbításokat és kritikát azonban nagyjából nélkülöző új kiadásában. *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae Typis Academicis, 1648–1777*, [szerk.] Stephanus KÄFER, Esther Kovács, Budapestini – Strigonii – Tyrnaviae, vyd. Trnavskej univerzity v Trnave – SAV, 2013.

közelmúltban (2012) megjelent negyedik kötetében a 2994. és 2995. tétel között.⁷ A körülvágott nyomtatvány mérete 123 x 63 mm.

1. kép

Memoriale Pro Sancta Conversatione Jesu, Mariae et Joseph, (Impressum. Neapoli, Catanae, Messanae et Panormi, 1638. / Viennae Austriae, 1643. / Tyrnaviae, 1661. / Nunc iterum Viennae Austriae, 1679.) [], Imalap, instrukcióval a szent társalkodás áhítathoz

⁷ *Régi Magyarországi Nyomtatványok*, IV, 1656–1670, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai Kiadó – OszK, 2012.

2. kép

Memoriale Pro Sancta Conversatione Jesu, Mariae et Joseph, (Impressum. Neapoli, Catanæ, Messanæ et Panormi, 1638. / Viennæ Austriae, 1643. / Tyrnaviæ, 1661. / Nunc iterum Viennæ Austriae, 1679.) []_v Imalap, Oratio Istenhez a szent társalkodás áhítat elfogadásáért és a purgatóriumból való azonnali szabadulásért – az egyleveles nyomtatvány verzőja a korábbi kiadásokat is felsoroló impresszummal

II. A nagyszombati Bibliotheca Catechetica kiadvány-sorozat egy ismeretlen darabja [1745 körül]

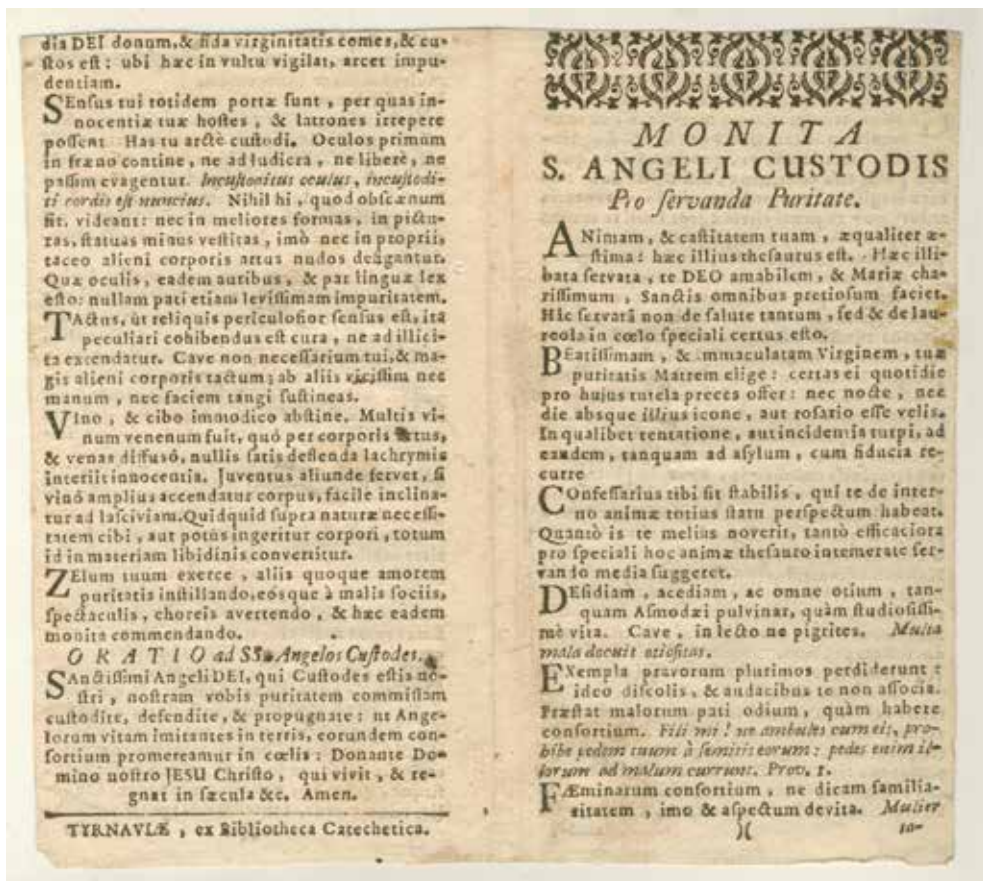
A müncheni jezsuiták könyvkiadó alapítványa⁸ mintájára a nagyszombati jezsuita kollégiumban megszervezett Bibliotheca Catechetica⁹ által kiadott nyomtatványok közé tartozik az a kétleveles ()⁽²⁾, erősen körülvágott (oldalanként 123 x 70 mm) kisnyomtatvány, melynek címe *Monita S. Angeli Custodis Pro servanda Puritate* [az őrangyal intései/figyelmeztetései a tisztaság megtartásáért] (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica). Hasonló címen két további, eltérő impresszumú nyomtatványt tart számon a könyvészeti irodalom. Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában őrzött példány kolofonból és kronosztichonból származó impresszuma „Tyrnaviae, typis Universitatis, 1745”;¹⁰ a Szlovákiában számba vett másik kiadás unikum példánya nyomdahelyet, nyomdát és nyomtatási időt nem tartalmaz.¹¹ Az újonnan regisztrált nyomtatvány kolofonból származó, évszámot nem tartalmazó impresszuma („Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica”) eltér a már könyvészeti feltárt két másik kiadásétól, ugyanis ez a kisnyomtatvány nem tartalmaz kronosztichont és kolofonja a nyomdahely mellett nem a nyomdát, hanem a kiadványsorozatot nevezi meg. Lehetőség szerinti datálása az 1745-ben nyomtatott kiadás figyelembe vételével [1745 körül]. (3. kép) Az új kiadás további sajátossága a cím fölötti nyomdai díszekből összeállított fejléc és az egyes figyelmeztetések (monita) kezdőbetűjének kiemelése félkövér, nagyméretű betűkkel, melyek egymás után olvasva kiadják az abc betűsorát ’A’-tól ’Z’-ig. (4. kép) A tisztaság megőrzését célzó utolsó őrangyal figyelmeztetés után rövid, fohászra emlékeztető oratio (imádság) olvasható, szintén az Őrangyalhoz. E három kiadás mellett, minden valószínűség szerint, előkerülhetnek még a *Monita S[ancti] Angeli Custodis Pro servanda Puritate* további kiadásai is, mivel ez és az ehhez hasonló tartalmú kiadványok alapvetően hozzátartoztak a nevelés újkori eszköztárához. A nyomtatványnak helye van az Országos Széchényi Könyvtárban kiadásra váró, a XVIII. századi nemzeti bibliográfiát tovább bővítő úgynevezett „Petrik IX” összeállításban.

8 Wolfgang BRÜCKNER, *Zum Literaturangebot des Güldenen Almosens. Verifikations- und Beurteilungsprobleme*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 47 (1984) 1, 121–139.

9 Hasonló könyvkiadó tevékenységet végzett katolikus hitvédelmi céllal a pozsonyi Szent Megváltóról elnevezett (Sanctus Salvator) jezsuita kollégiumban létrehozott Bibliotheca Polemico Catechetica (teljes neve: Bibliotheca Polemico Catechetica Societatis Jesu Posonii ad Sanctum Salvatorem).

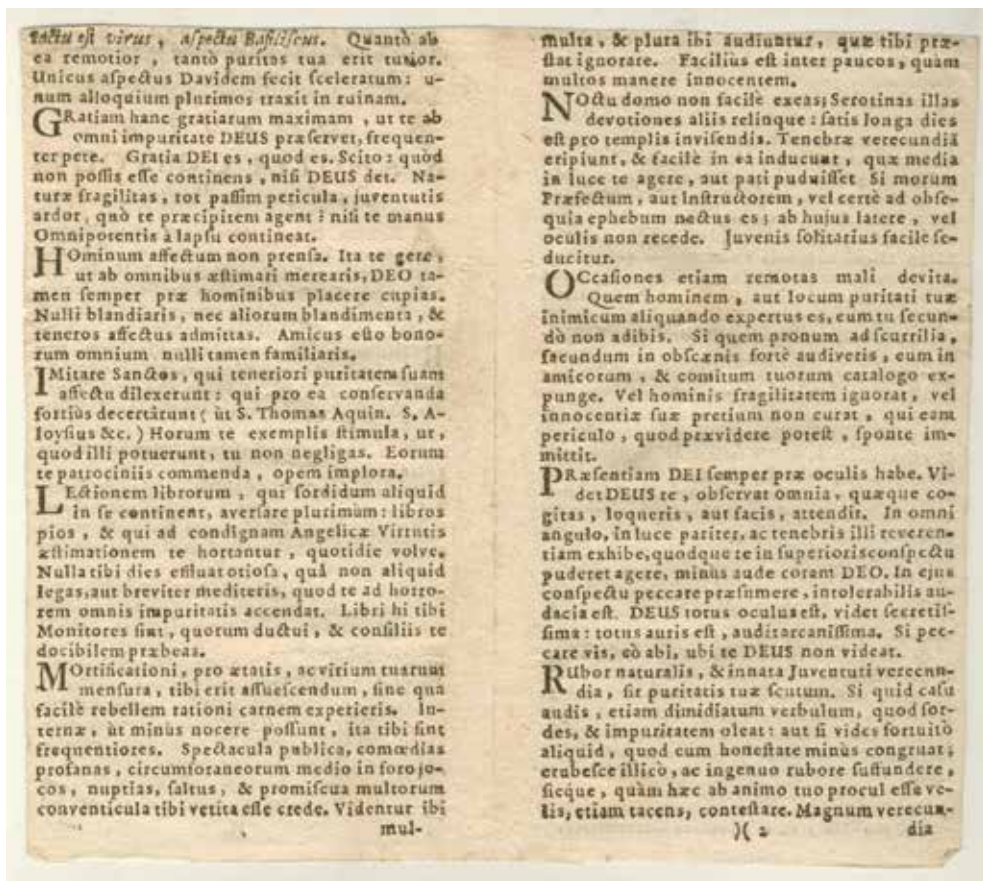
10 *Magyarország bibliographiája 1712–1860, VII, Pótlások [...]*, Budapest, OSzK, 1989, 341.

11 *Bibliografia územne slovacikálnych tlači 18. storičia I–VI*, red. Agáta KLIMEKOVÁ, Eva AUGUSTÍNOVÁ, Janka ONDROUŠKOVÁ, Martin, 2008, [nr.] 6232; mindkét nyomtatványt lásd, *Ave Tyrnavia*, i. m. (6. jegyzet) 1745/47–48. – Az 1745/48. számú nyomtatvány nagyszombati nyomtatványként történő kezelését a frissen megjelent *Ave Tyrnavia* című bibliográfia nem indokolja, a teljesen hiányzó impresszum-adatok némi kételyt ébresztenek.

3. kép

Monita S[ancti] Angeli Custodis Pro servanda Puritate, (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica), [1745k.])(1,)(2v Az imalap 1. oldala a címmel és a 4. oldal az impresszummal

4. kép

Monita S. Angeli Custodis Pro servanda Puritate, (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica), [1745k.])(v,)(r Az imalap 2. és 3. oldala

III. Kívánság (kérelem) az angyali ifjúhoz, Gonzága Szent Alajoshoz (1758)

A harmadik eddig ismeretlen nagyszombati nyomtatványnak, egy kétlevelés ([²]) német nyelvű imalapnak nem találtam semmiféle előzményét a könyvészeti irodalomban. A „Tyрнаu, aus der Catech. Bibliot. S. J. A. 1758.” kolofonból származó impresszum szerint ez a nyomtatvány is beletartozik a nagyszombati jezsuita kollégiumban megszervezett Bibliotheca Catechetica alapítvány által kiadott nyomtatvány-sorozatba. Első oldalán egy, a dokumentum címévé emelhető *Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu [...]* feliratú rézmetszet (lemez méret 93 x 57 mm) látható. (5. kép) A jobbra lent szignált („IC Winkler, Sc.”) rézmetszetet egy Magyarország számára is dolgozó bécsi

művész, Johann Christoph Winkler¹² készítette. Az ábrázolás a szent helyi tiszteletben részesített kultuszképéről készült, melyet a bécsi jezsuiták Domus Professus-ában őriztek. A metszet egy letakart, rózsafüzéres, nyitott könyvön felfordított koronás asztal sarkára könyöklő jezsuita öltözetű fiatal szentet örökít meg. A mellén keresztbe tett kézzel álló Szent Alajos a jobb kezében tartott feszületre és nyíló liliomra tekint. Azaz ez a derékkép az alig harminc évvel korábban szentté avatott ifjút attribútumaival együtt ábrázolja. A kép ovális barokk keretét öt puttó tartja, mindegyikük keze egy-egy, a szent tisztaságára utaló nyíló liliomot tart. A képet alulról tartó puttó kezében a liliomon kívül egy másik szimbólum is látható, egy lángoló szív (az Isten iránti szeretet jelképe). A képre metszett felirat a szent nevén kívül („Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Iesu”) pontosan megnevezi a kultusztárgy helyét („Prout colitur in Domo professa S I. Vien.”) is. Ez az imalap egyrészt biztosította a bécsi kép ismeretének és tiszteletének magyarországi, nagyszombati terjesztését. Másrészt áhítati szövegeket tartalmaz, melyek elmondásával segítségért lehetett fordulni a szenthez. (6. kép) Az első szöveg egy kívánságot, kérelmet fogalmaz meg, melynek célja, hogy a szent tartsa távol az imádkozótól a bűnös szenvedélyt (Laster), segítse őt az ártatlanság (Unschuld) megőrzésében és tegye lehetővé a szent példájának követését. Ezt követi a szent litániája, végül egy imádság. Az áhítati szövegeket XII. Kelemen pápa teljes búcsú engedélye követi, a búcsú elnyerésének Szent Alajoshoz tiszteletéhez kötött feltételeivel. Ez a kiadvány is (éppúgy mint az előző) egyrészt hozzátartozott a jezsuita nevelés újkori eszköztárához, másrészt becses, unikum példája a XVIII. századi magyarországi Gonzága Alajos tiszteletnek,¹³ valamint a bécsi kultusztárgy eddig még számba nem vett hazai ismeretének. Ennek a nyomtatványnak is ott a helye a kiadásra váró XVIII. századi nemzeti bibliográfiát bővítő úgynevezett „Petrik IX” összeállításban.

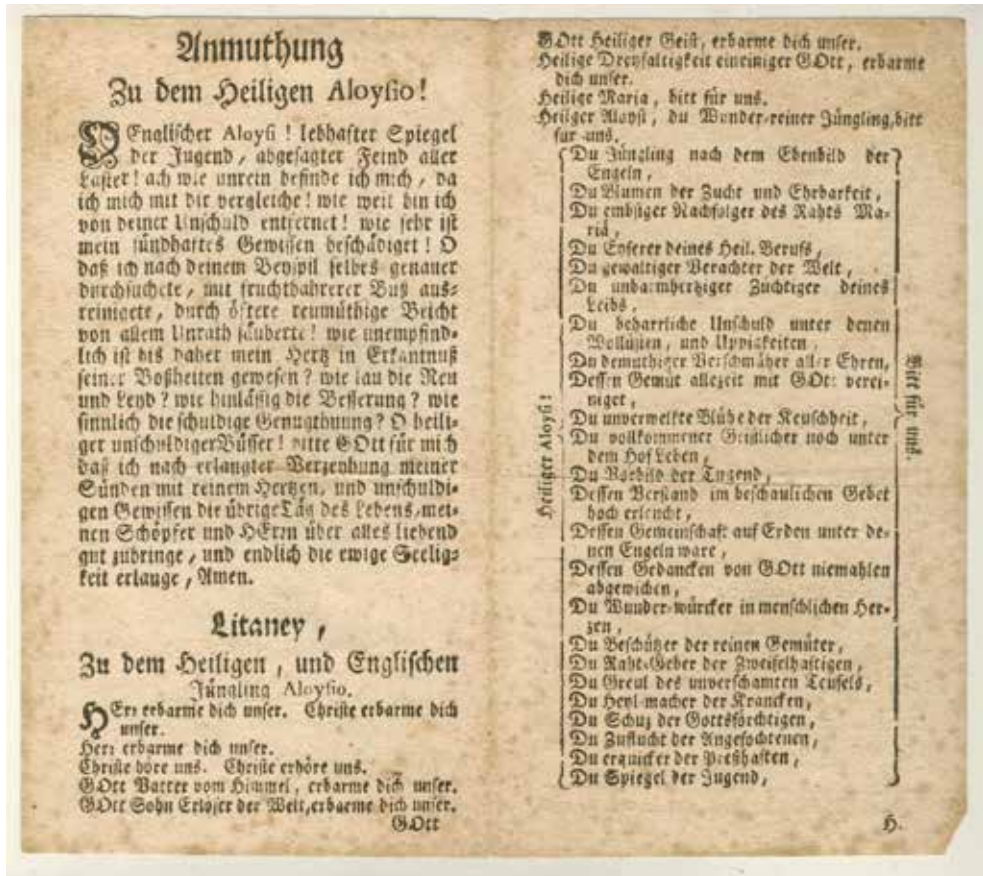
12 PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Budapest, Közkutatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 36; vö. KNAPP Éva, *Officium Rákócziánium, az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Budapest, Borda Antikvárium, 2000.

13 A szent magyarországi kultuszára vonatkozó ismert, alapvető adatokat ld. BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, I, Budapest, Szent István Társulat, 1977, 458–460.

5. kép

Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu [...], (Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J., 1758), [1]₁, [1]_{2v} Az imalap 1. oldala rézmetszettel és a 4. oldal az impresszummal

6. kép

Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu [...], (Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J., 1758), []_v, []_z. Az imalap 2. és 3. oldala

Mindhárom nyomtatvány „gerinc”-méretét (123 mm, vagy annál kisebb) egykorúan megcsönkítással hozzáigazították egy, az unikum kisnyomtatványokat máig jó állapotban megőrző XVIII. századi áhítati mű belső méretéhez. Ez a megőrzést szolgáló körülmény felhívja a figyelmet a könyvekbe, iratokba „bele helyezett” további kéziratok és nyomtatványok beazonosításának fontosságára.